

ПОЛІТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються проблеми становлення громадянського суспільства, його політичного та інституціонального структурування. Приділена особлива увага істотним умовам формування громадянського суспільства, однією з яких є здатність людей формувати громадські асоціації. Наголошується на суперечливості становлення „духу громади” в Україні, що робить актуальним вивчення соціальних конфліктів.

Ключові слова: громадянське суспільство, дух громади, соціальна стратифікація.

В статье рассматриваются проблемы становления гражданского общества, его политического и институционального структурирования. Особое внимание уделено существенным условиям формирования гражданского общества, одним из которых является способность людей формировать общественные ассоциации. Подчеркивается противоречивость становления „духа громады” в Украине, что делает актуальным изучение социальных конфликтов.

Ключевые слова: гражданское общество, дух громады, социальная стратификация.

The problems of becoming of civil society, his political and institutional structuration are examined in the article. The special attention is spared to the substantial terms of forming of civil society, one of which is ability of people to form the public corporations. Contradiction of becoming is underlined „spirit of mass” in Ukraine, that does actual the study of social conflicts.

Keywords: civil society, spirit of mass, social stratification.

Як відомо, суперечності відіграють у політиці та політичних відносинах важливу роль. Реальний світ розвивається на основі їхньої єдності і боротьби, роздвоєння єдиного на різне і протилежне, що є першоджерелом їхнього існування як системи розвитку. Граничним рівнем суперечності є конфлікт.

Урешті-решт сама політика виникла як спосіб розв'язання суперечностей певного типу, оскільки сама наявність суперечностей перетворює політику на вічне явище, адже без них неможливе життя.

Ідеальне політичне знання суперечностей полягає в гармонізації інтересів, що, однак, не знімає їх відмінності, проте створює умови для паралельного розв'язання в межах єдиного соціального утворення, не посягаючи на його системні властивості.

Актуальне значення має вивчення соціальних конфліктів у процесі становлення громадянського суспільства у країнах, що трансформуються. Головна складність полягає в тому, що трансформація суспільних відносин здійснюється у сфері переплетення життєво важливих інтересів людей. Заходи, впроваджувані українською державою, по-різному зачіпають їхні інтереси, сприяючи задоволенню одних і обмежуючи інші. Між тим ті групи, які вигравали або програвали внаслідок соціальних зсувів на різних етапах становлення української державності, ставали не сторонніми спостерігачами, а головними силами перетворювань. Навіть „утриманські настрої”, „політична пасивність”, „позиція стороннього спостерігача” були використані другою стороною. Політична еліта, що формується, вирішуючи залежні від неї питання, ніколи не забувають про те, що вигідно чи не вигідно їм самим. Кінцевим результатом взаємодії суспільних груп, які займають різні положення, мають різні (до протилежності) інтереси і визначають хід трансформації суспільства.

Аналіз політичної теорії демократії свідчить про утвердження позитивної взаємозалежності між стійкістю, цілісністю демократичного процесу, з одного боку, і здатністю людей формувати громадські асоціації, що гуртують їх навколо спільних цілей та активно залучають до вирішення суспільно-політичних проблем – з іншого. Як зауважує Р. Даль, демократія вимагає свободи слова, необхідної участі в політичному житті. Щоб прислухатися до думки інших, зрозуміти, слід перш за все цю думку почути. „Для того, аби стати компетентними в питаннях суспільного устрою, громадяни повинні мати можливість виражати свої погляди, вчитися одне у одного, брати участь у дискусіях, знати висновки експертів, міркування претендентів на політичні посади, а також думки людей, чиїм оцінкам вони довіряють, одержувати інформацію й з інших джерел” [1, с.96]. Такі джерела можуть існувати тільки в суспільствах з розвинутою соціальною структурою, адже умовою становлення громадянського суспільства є наявність у суспільстві розвинутої соціальної структури, що відбиває різноманітність інтересів різних класів, соціальних шарів і груп населення. У разі слабо виражених, „розмитих” соціальній структурі людина пов’язана з державою напряду, а це суттєво обмежує можливості реалізації його особистих прав і свобод [1, с.24]. Нерозвиненість соціальної структури є соціальною базою для виникнення й існування диктаторських, тоталітарних і авторитарних режимів.

Окрім того, слід мати на увазі, що громадянське суспільство має спрямовано груповий характер, тобто здійснює управління й організовану реалізацію не індивідуальних, а групових інтересів людей. Якщо держава реалізує спільні соціальні функції, то громадянське суспільство зосереджене на виконанні групових функцій (функцій організованих груп населення). Чи є такі групи в Україні?

Суспільство, що трансформується, існує відповідно до різних парадигм: традиційних, модерних і постмодерних. Це позначається на багатьох аспектах життя суспільства, особливо на відносинах еліти і маси. Зміни, що відбуваються у суспільстві, багато в чому зумовлені прагненням до його модернізації з боку економічної, політичної та культурних еліт. Про це можна судити зі змісту запропонованих реформ у різноманітних сферах суспільного життя, численних публічних заяв, передвиборчих програм тощо. Модернізаційні заяви політичної й економічної еліти не завжди і не в усьому відповідають масовим настроям, менталітету більшої частини суспільства. Розбіжність позицій еліти і маси виявляється в різноманітних формах: явному чи неявному опорі, інформаційних бар’єрах, розважальних публікаціях і телевізійних програмах, які на користь панівним шарам суспільства відволікають увагу населення від важливих проблем. Якщо ж уся інформація контролюється урядом або олігархічними групами, то як тоді громадяни зможуть одержувати об’єктивні відомості, необхідні для розуміння тих чи інших питань? Відтак неодмінною умовою формування громадянського суспільства, його розвитку та функціонування є альтернативні джерела інформації (тобто такі, що не підконтрольні урядові та які не служать інтересам певної фінансово-промислової групи). Але таких умов на сьогодні в Україні немає. На інформаційному просторі йде боротьба елітарних угруповань. Найпотужніші медіа групи, включаючи ефірні телеканали, належать п’ятірці найбільш впливових українських бізнесменів – Р. Ахметову, В. Пінчуку, І. Коломойському, В. Хорошковському, П. Порошенку.

Формуються сфери соціокультурної відповідності еліти та значної частини суспільства. Так, виникає суперечність між слабкістю передумов модернізації і запитами на її результати. Ці запити у свою чергу формуються не внутрішніми можливостями їхнього задоволення, як це відбувається у розвинених країнах, а завдяки інтенсивному інформаційному обміну між нашою країною та іншим світом. Саме тому з’являються потреби, не забезпечені внутрішніми економічними можливостями країни. Звідси випливає, що потреби відповідно до їхнього нового рівня може задовольняти лише еліта. Основна маса населення в таких умовах, особливо, коли процеси трансформації відбуваються досить повільно, а терміни його для України не визначені, кидає

батьківщину, шукаючи кращої долі за кордоном. Іншими словами, складається небезпечна ситуація, коли люди втрачають почуття „громадського інтересу”.

Основою конфліктності між політичною елітою та масами є процеси зміни соціальної структури в Україні поділ населення на найзаможніших та зубожілу більшість.

Суспільство України як частини Радянського Союзу розвивалось в умовах усеохопного адміністративного й політичного контролю, притаманного етатистичній системі. При цьому місце соціальних груп у партійно-державній ієрархії було визначено обсягом розподільчих прав. Для етатистичного суспільства характерним є злиття влади й власності; станово-шарова стратифікація ієрархічного типу, у якій позиції індивідів та соціальних груп визначаються їхнім місцем у структурі державної влади, що поширюється на переважну частину матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів. Соціальна мобільність у цьому суспільстві здійснюється у формі селекції, що організується зверху, найбільш слухняних і відданих системі людей. Відмітною характеристикою соціальної структури суспільства радянського типу було те, що воно не було класовим, хоча за параметрами професійної структури й економічної диференціації зовнішньо походила на стратифікацію західного суспільства. Але внаслідок ліквідації основи кланового розподілу приватної власності на засоби виробництва класи поступово деформувалися. Монополія державної власності взагалі не може дати класового суспільства, оскільки всі громадяни – наймані працівники держави. Відмінними ознаками соціальних груп у СРСР є особливі функції, оформлені як правова нерівність цих груп. Такі особливості не могли не вплинути при зміні соціальних відносин у процесі трансформації суспільства. Саме на це звернув увагу З. Бжезинський ще у 1989 р. [3, с.253-254].

1989 рік – це початок нового періоду в розвитку українського суспільства (як і у всіх радянських республіках). У цьому році для більшості людей стало очевидним, що якщо не встигнеш збагатитися, то опинишся на соціальному дні. І саме в цьому році країна пішла шляхом капіталістичного розвитку. З 1989 р. по 199 р. у нашому суспільстві відбулися всі головні події. Але умови „збагачення” були нерівними. Поза цим актом виявилися власники „заморожених” внесків у державному ощадбанку – більшість робітників та інтелігенції, селян. „Ваучерна приватизація” й „заставні аукціони” не зробили більшість населення справжніми власниками. Отже, недемократичність приватизації не сприяла становленню в країні середнього класу – основи формування громадянського суспільства.

Середній клас – унікальне явище, що виникло у XX столітті. У суспільстві він виконує специфічну функцію стабілізації. Чим більше його чисельність, тим менша вірогідність того, що суспільство потерпить від соціальних катаклізмів.

Проте середній клас – це не є люди із „середнім розміром” доходу. Його складають ті, хто створив свою долю власними руками, а відтак – зацікавлений у збереженні того ладу, який надає їм такі можливості й забезпечує стабільність існування. Середній клас розводить два протилежних полюси – багатих і бідних, – не даючи їм зіштовхнутися. Чим тонше шар середнього класу, тим ближче один до одного полярні точки стратифікації, тим вірогідніше їхнє зіткнення.

Середній клас – це найбільш широкий споживчий ринок для малого й середнього бізнесу. Тому чим він чисельніше, тим впевненіше почувається малий і середній бізнес. До середнього класу відносяться власники матеріального капіталу (приміром, дрібна буржуазія) та власники інтелектуального капіталу (менеджери, вчені, інженери). Однак схема грабіжницької приватизації, реалізована в Україні, середнього класу не створила, та й не мала цього на меті. Внаслідок цього склалася нестійка, нестабільна соціальна ситуація. Найбільш матеріально благополучними виявилися три групи населення. Криміналітет – ті, хто ще за радянської влади займалися підпільним бізнесом і змогли „зібрати” вагомий статок. „Різночинці” – представники різних груп – від інженера до викладача вузу. Та у найвигіднішому становищі виявилася номенклатура (ті, хто у потрібний час опинилися у потрібному місці). Це були директори підприємств, голови й

головні спеціалісти колгоспів, працівники партійного, радянського та комсомольського апарату. Саме вони до 1994 року сформувалися як нова еліта України. Саме до цього часу відбулося „закриття” вищого класу, який створює закони, приватні клуби, привілейовані школи „під себе”. Зрештою вся суспільна державна власність була поділена між потужними угрупованнями та кланами, а те, що після цього залишилось – теж розподілено між ними. Втім легкість, з якою формувались великі капітали у 1989–1994 рр., зникла. Сьогодні, щоби отримати доступ до еліти, необхідні набагато більші капітали й можливості, якими більшість українських громадян не володіє.

Від політичної й економічної еліти залежить і створення середнього класу (фермери та середні міські шари). Але цей процес можливий лише в умовах, коли „нова буржуазія” й керівництво країни будуть оплачувати кваліфіковану розумову працю не за прожитковим мінімумом, а згідно з ринковою ціною, і коли виробник сільськогосподарської продукції отримуватиме більше за перекупника.

Відомий економіст академік О.П. Богомолів у виступі на „круглому столі” у „Літературній газеті” наводить думку, що економічні реформи не можуть бути успішними, якщо вони не відповідають сподіванням мільйонів простих людей, а не лише еліти. „І ще одна причина економічних невдач, яка зазвичай випадає з аналізу, - це ігнорування духовної та моральної сторони життя суспільства. Тому що духовна й моральна складова в ринкових перетвореннях і у самому економічному розвитку не менш важлива, ніж уся решта елементів – конкуренція, банки, менеджмент і т. ін. [4, с.4].

Як ніколи гостро тенденція деградації суспільства й влади виявляє себе в регіонах і у центрі, коли асоціація підприємців України привела до керівництва країною Л.Д. Кучму. Як відзначала співдоповідач моніторингового комітету з питань дотримання Україною вимог Парламентської асамблеї Ради Європи Ханне Северинсен, „найважче було спостерігати, як усе більше й більше влади зосереджується в руках президента Кучми і бачити, як усе більше політиків погоджуються з такою системою, починають сприймати як годиться те, що вся влада знаходиться в його руках, а решта може розраховувати максимум на входження у вузьке коло наближених. Зрозуміло, що у виборців не було ніякої реальної можливості змінити цю ситуацію” [5, с.5].

Таку систему вдалося частково зламати мирним шляхом під час „помаранчевої революції”. Люди раптом встали на захист своїх прав і при цьому відчули гордість за те, що вони українці, що вони європейці, що вони можуть бути вільними. Адже „помаранчева революція” в Україні відбувалася не під час найбільшого економічного занепаду й кризи. Ситуація у 2004 р. була набагато кращою, ніж, приміром, у середині 1990-х чи то восени 2008 р. Економіка була на підйомі: темпи економічного зростання перевищували російські показники і були одними з найбільших в СНД. Опозиціонерам вдалося мобілізувати маси на вуличні протести за рахунок: 1) розшарування населення за обсягом доходів та соціального закриття вищого класу в Україні; 2) невдоволення системою патронального президентського правління, за якого владу президент хоча й отримує внаслідок регулярних прямих виборів, коли є хоча якась можливість голосувати не за чинного президента, але він володіє надто великими формальними повноваженнями порівняно з іншими гілками влади. Крім того, він мав також широкий набір неформальних повноважень, базованих на відносинах „патрон – клієнт” на стику державної влади та економіки. Така система була створена у 1990-ті президентами, які використовували можливості, що з’явилися в умовах появи попиту на економічні й політичні перетворення [6, с.7-8]. Перший президент України Л. Кравчук програв дострокові вибори у 1994 р. – до цього часу він не встиг створити головні механізми патронального президентського правління. Та це вдалося зробити наступному президентові – Л. Кучмі. У 1996 р. він добився прийняття нової Конституції, яка передбачала сильну президентську владу, і почав активно звільняти й призначати губернаторів, виходячи з того, наскільки сприятливими були для нього результати голосування у тому чи іншому регіоні. Поважні співробітники українських спецслужб збирали компромат на певну частину еліти. Під час

проведення широкої приватизації в Україні поступово сформувалася система величезних корпорацій-конгломератів, які вже мали значну можливість впливати на політику й контролювати ключові ЗМІ. „Патрональне президентство” – це надзвичайно потужне знаряддя, яке не допускає колективну протидію режиму з боку еліт. Тому контр-еліті необхідною була народна підтримка, потрібен був „майдан”. У народних виступах вона бачила можливість виникнення перших паростків громадянського суспільства як інституту розв’язання конфліктів. Справжня ж демократизація здійснюється в результаті інституціональних змін і створення дійсно ефективної системи стримань і противаг, яка ліквідує патримоніальне президентство. Більшість населення України підтримує ідею перетворення країни на парламентсько-президентську республіку.

Однак лідери „помаранчевої революції” були неспроможні довести її до кінця. Ті з них, що отримали владу, не були новачками у владних коридорах. Так, у команді В. Ющенка переважали колишні міністри, віце-прем’єри та прем’єр-міністри. Сам В. Ющенко послідовно займав усі ці посади й колись очолював Національний банк України. Своєю кар’єрою він безперечно завдячував попередньому президентові Л. Кучмі. Із надр „ненависного кучмівського режиму” вийшла й несамоविта опозиціонерка й революціонерка Ю. Тимошенко.

Не дивлячись на те, що Україна до 2004 р. мала всі необхідні умови для переходу до парламентсько-президентської форми правління, вдалий для цього момент було втрачено. Більше того – втрачена можливість укріпити перші паростки громадянського суспільства, які згодом своїми інститутами та організаціями як осередками суспільного життя, мали б виконувати функцію стабілізації суспільства. У плани керівництва країни не входило надмірна активність населення. Будучи прем’єр-міністром Ю. Єхануров в інтерв’ю щотижневику „Експерт” говорив про загрозу курсу президента В. Ющенка з боку „сильних лівих настроїв, випущених як джін із пляшки під час подій на Майдані” [7, с.51].

Не менше переможців події „Майдану” налякали й сили опозиції. Внаслідок компромісу була узгоджена досить урізана програма конституційних перетворень. Негативні наслідки діяльності органів державної влади в умовах такої конституційної реформи зумовлені й недосконалістю Закону № 2222 від 8 грудня 2004 р. про внесення змін до Конституції та об’єктивними наслідками плюралізації політичної сфери суспільного управління, невідповідністю політичної культури основних суб’єктів державно-політичного управління новим законодавчим умовам його здійснення, не сформованістю інститутів громадянського суспільства, відсутністю необхідних і ефективних механізмів комунікації соціальних груп, зокрема еліт, з іншими групами. З кожною новою виборчою кампанією населення України все далі усувалося від можливостей контролювати органи представницької влади, втрачалась довіра до всіх гілок влади.

У сучасній Україні політична еліта настільки віддалилась від народу, що це вже перетворилось на фактор загрози національній безпеці та державному суверенітету. На сьогодні країною правлять три політичні групи, діяльність яких, судячи з результатів соціологічних досліджень, не відповідає інтересам українського народу. Сьогодні у парламент потрапляють переважно представники олігархічних кланів, завдяки чому в Україні існує безпрецедентний рівень концентрації капіталів (приміром, у 2007 р. 50 найкрупніших підприємців США заробили суму, що дорівнює 6% держбюджету, відповідно 50 найкрупніших російських капіталістів – 20% бюджету Росії, а в Україні – така ж кількість капіталістів – двом державним бюджетам). Ці дані показують, кому насправді належить Україна і хто керує крупними політичними партіями та їхніми блоками [8, с.5].

Продовжується процес майнового розшарування населення. За даними Держкомстату за 2007 р. понад 13 млн. (29,3%) українців має дохід нижче прожиткового мінімуму. У тому ж році на 20% збільшилась кількість офіційних „гривневих”

мільйонерів. Українців з доходами понад 10 млн. грн. збільшилося на 20%. У 2006 р. ДПАУ нарахувала 200 мультимільйонерів, а у 2007 р. – 360 [9, с.1].

Підтвердженням диференціації українського населення є дані масштабного соціологічного опитування „Українське суспільство в 1992-2007 роках. Динаміка соціальних змін” (див. Табл..1).

Таблиця 1 [10, с.2]

Оцінка українською молоді динаміки соціальних змін

	Зараз краще	Зараз гірше
Благополуччя	3,8	60
Житло	33,7	24,3
Соціальна захищеність	10,9	68,2
Стабільність життя	10,4	73,2
Здоров'я	10,7	51,9
Безпека	8,7	68,2
Можливість побачити світ	39,5	36,7
Харчування	19,2	54,5
Стосунки з людьми	9,9	53,2
Можливості знайти хорошу роботу	11,7	70,1

Наведені вище чинники зумовили такі пов'язані між собою негативні наслідки: політизацію державного управління, що сприяє не підвищенню комунікації державної влади з іншими соціальними групами, а використанню повноважень органів державної влади у вузькокорпоративних інтересах політичних угруповань; зростання конфліктності взаємодії основних політичних партій та блоків; зниження здатності органів державної влади формулювати загальнонаціональні цілі та визначати шляхи їх досягнення; різноспрямованість дій різних гілок влади.

Економічна політика українського уряду спрямована в умовах розгортання фінансової кризи на підтримку великого бізнесу. У цьому зв'язку основна маса населення України не визнає легітимним процес приватизації. Із концентрацією влади на одному полюсі, тамо ж зосереджується й політична влада, якою правляча еліта не збирається ділитись.

У соціально поляризованому суспільстві еліта не зацікавлена сприяти формуванню таких необхідних підвалин громадянського суспільства, як багатокладна економіка, різноманітні власності; регульовані ринкові відносини; більш-менш рівні правила гри в економічній сфері; децентралізація владних повноважень; розподіл влади; політичний плюралізм; справжнє місцеве самоврядування; доступ громадян до участі у державних і суспільних справах; верховенство закону й рівність усіх перед ним; відсутність монополії єдиної монополії та світогляду, цивілізованість, висока духовна культура та моральність у духовній сфері. Правлячу еліту непокоїть те, що при становленні громадянського суспільства на пострадянському просторі може виявитися феномен колективістського індивідуалізму. Як відзначав А. Селегман, „На Сході” громадянське суспільство має ярко виражене колективістське забарвлення. Навіть те, що знаходиться на відстані від держави, не менш віддалено і від ідеї автономної, залежної лише від самої себе особистості, на яку спирається західна ідея громадянського суспільства. На Сході індивід – член громадянського суспільства глибоко занурений у колективістський контекст, який і визначає і його ставлення до держави [11, с.16]. Тому можновладці багато чого роблять для дезінтеграції суспільства, адже виграють завжди ті, хто краще організований. Капіталізм перестає бути „диким” тільки в умовах реальної демократії, тому у світі свого часу відбувалась жорстка боротьба за загальні вибори. Але коли ми питаємо людей, чи є вибори в Україні демократичним механізмом впливу на владу, позитивну відповідь дають

32%, а 47% респондентів вважають, що вибори створюють лише видимість демократії [12, с.21].

У нашому політичному полі частиною населення визнаються лише дві форми активності: або вибори – або мітинги. А ось на ефективно працюючі в розвинених демократичних країнах механізми (участь у діяльності політичних партій і суспільних організацій, звернення в суди, у ЗМІ) у нашого населення надії мало. Створення суспільних організацій елітарними шарами у передвиборний період, використання їхньої активності для підтримання своїх цілей, поширення сумнівної, неперевіреної (часто замовної) інформації веде до падіння престижу цієї форми об'єднання людей, або, за висловом професора Університету Дж. Хопкінса Френсіса Фукуями, руйнації неформальних норм, які регулюють і сприяють співробітництву між людьми. Сьогодні в українському суспільстві, згідно з даними опитування Інституту соціології НАНУ у квітні 2008 р., баланс „довіри – недовіри” до суспільних організацій узагалі був негативним і складав 26,6%. Повністю їм довіряють лише 1,3% опитаних [13, с.10].

Згубний вплив на суспільство хижацького капіталу в Україні є багатоплановим. Дискредитації піддалися не лише підприємницька діяльність і приватна власність, а й те, що теж природно, інститути демократії.

В Україні ще не сформовані ті чотири елементи, які виділяє Р. Даль у своєму описі практичних вимірів демократії, які він називає поліархією: 1) вільні й чесні вибори; 2) гарантування й дотримання свободи об'єднань; 3) свобода слова; 4) альтернативні джерела інформації. В умовах різкої поляризації суспільства це може перетворитись на формальність і не сприяти стабільному демократичному розвитку країни [14, с.124-128].

Демократична Україна не відбулася. Неспроможність країни багатогранна: це й беззаконня, і безсилля правових інститутів, підпорядкованість влади бізнес-мафії; це вседозволеність провладного криміналітету; підкуп електорату під час виборчих кампаній; багатолітні міжвладні конфлікти; це нарешті засилля зубожілої споживацької моделі суспільства, яка геть блокує процеси перетворення країни з низько технологічної на високорозвинену.

Виходячи з уявлення, що політика – це поле боротьби різних соціальних сил за владу і вплив, використання того чи іншого для вирішення значимих для них проблем, слід виявити, хто, за що, проти кого і як реально бореться у просторі політичних процесів, особливо у владних структурах і на підступах до них. Початок економічної та політичної кризи 2008 року показує, що час „замаскованих”, „загальноукраїнських”, „деідеологізованих” партій минув. Головним сьогодні є не відродження державності, а те, якою вона буде, що із розвитком молодого держави виходить, а що – ні. При цьому слід усвідомлювати, хто і як намагається впливати на владні структури у потрібному для себе напрямку. І це стає очевидним при знайомстві з планами-проектами спеціальних заходів щодо подолання економічної кризи. Це, наприклад, підтримана більшістю депутатів Верховної Ради програма допомоги крупним фінансовим групам, а не виробництву, не аграріям, не малому і середньому бізнесу. І сьогодні дуже важливим є відповідь на питання „якою мірою політичні еліти враховують головні інтереси й устремління різних соціальних груп”, „до якої міри можновладці можуть опиратися впливу, який чинять на них”?

Уже видно, що ціна, яку платить українське суспільство за модернізацію, надмірна порівняно з тією, яку сплатили країни Східної Європи. У нас більше безробітних (враховуючи приховане безробіття, роботу за кордоном, кризу професійної молоді), більший рівень соціальної диференціації, велика бідність. Урешті-решт в умовах глобальної фінансової кризи ми рано чи пізно зіткнемося з крайньою бідністю населення, низька платоспроможність якого явно не сприятиме джерелом живлення вітчизняного виробництва, демократичного процесу, становлення громадянського суспільства. В умовах роз'єднування таке суспільство формуватися мозаїчно, за територіальними та соціальними групами. Лані низки соціологічних досліджень українського суспільства,

проведених у другій половині 2008 р., зокрема, Центром соціологічних досліджень „Софія” та ООО „ФОМ-Україна”, свідчать про звуження соціального діалогу між державою та населенням країни. У жовтні 2008 р. президенту В. Ющенку не довіряли 81,7% опитаних українців. Не має довіри і прем’єр-міністр Ю. Тимошенко і Верховна Рада країни [14, с.8]. Це зумовлює посилення делегітимації влади, соціальну аномію, „гру без правил” і дійсно є виявом наростання суспільного хаосу. А разом із цим значно збільшується можливість соціального вибуху, оскільки невдоволення зростанням суспільної плутанини об’єднує та активізує все більшу кількість людей, утворюючи таким чином „критичну масу”. Наводячи дані соціологічних досліджень динаміки соціальних змін в Україні за 1992-2007 рр., академік НАНУ директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України Ю. Пахомов відзначає: „Безвихідь ситуації все повніше підштовхує суспільну думку до висновків про необхідність зміни існуючого суспільного ладу, який улаштовує лише 4,5 % населення, а не влаштовує – 41,6%. До того ж понад 40% громадян вважають необхідним з міну суспільного ладу радикальним шляхом. Показники невдоволення ладом і розчарування ним складають 91,3%” [10, с.2].

Таким чином, можливе конфліктне „вибухове” формування асоціацій громадянського суспільства. Наростання синдрому соціального вибуху свідчить про втрату темпів модернізації демократизації українського суспільства, а, можливо, й неправильність курсу. Адже інваріантом масштабного суспільного обурення є стихійна самокорекція неадекватних дій влади. Отже, соціальний вибух – це надто велика плата за небажання враховувати з наростанням соціальної напруги й конфліктності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль Р. О демократии: пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 368 с.
2. Граждан В. Гражданское общество как система негосударственного управления // Общество. – 2004. – № 3. – С.22–29.
3. Brzezinski Zbigniew. The Grand Failuze: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. – New York, 1989/ - 278 p.
4. Литературная газета. – 2002. – 28 марта. – С.4.
5. Приходько О. Ханне Северинсен: Ваша избирательная система способствует созданию не партий, а компаний по коммерческим интересам// Зеркало недели. – 2008. – 26 января. – С.5.
6. Хейл Генри. Президентский режим, революция и демократия// Pro et Contra. – 2008. – № 1. – С. 6–21.
7. Эксперт. – 2006. – № 15. – 17–23 апреля. – С. 50–56.
8. Кравченко А. Сильная власть – сильное государство // События. – 2008. – 17-23 июля. – С.5.
9. Время. – 2008. – 5 августа. – С.1.
10. Пахомов Ю. Законы Ньютона и украинское общество // Время. – 2008. – 23 октября. – С.2.
11. Шацкий Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество // Полис. – 1997. – № 6. – С. 15-33.
12. Кириченко И. „Полудемократия”: изыски и издержки // Зеркало недели. – 2007. – 1 сентября. – С.21.
13. Штеменко Я. Общество с неограниченной безответственностью // Зеркало недели. – 2008. – № 42. – 8 ноября. – С.10.
14. Даль Р. Демократия и ее критики: Пер. с англ. Под ред. М.В. Ильина. – М.: „Рос. полит. энциклопедия” (РОССПЭН) 2003. – 576 с.
15. Публика. – 2008. - № 45. – С.8.